

Przegląd umocowanych prawnie mierników jakości krajobrazu

Review of full
powers measures
of landscape
quality

1. Wstęp

Dbłość o najbliższe otoczenie, o krajobraz, o środowisko przyrodnicze wydaje się być coraz wyraźniejszą tendencją w zachowaniach tak pojedynczych mieszkańców miast i wsi, jak i wspólnot, które tworzą. Wydaje się, iż zachowania te odwołują się do ponadczasowych wartości, wśród których odnaleźć można piękno, gdzie natura i porządek w niej panujący jest ich znaczącą podwaliną. Wśród tych wartości głęboko warunkowanych podmiotowo odnaleźć należy potrzebę zapewnienia właściwych warunków do egzystencji obecnych i przyszłych pokoleń.

Przesłanki troski o jakość przestrzeni życiowej, tworzenia tej jakości, pielęgnowania jej są różnorodne i rozległe. Naszkicowana powyżej refleksja naprowadziła autorów na poszukanie odpowiedzi na pytanie czy na obecnym poziomie rozwoju krajobrazu naszego kraju istnieje system wspomagania wspomnianej wcześniej troski? Z racji zainteresowań badawczych autorów, za które uznać należy prawne uwarunkowania kształtowania krajobrazu w Polsce, za źródło poszukiwań odpowiedzi przez oczywistość uznano aktualnie obowiązujące przepisy prawa (według stanu prawnego na dzień 1.07.2002 r.) zawarte zarówno w ustawach jak i wydanych do nich przepisów wykonawczych. Przeprowadzone kwerendy, sposób porządkowania ich rezultatów jak

i komentarze należy traktować jako otwarte, być może wymagające uzupełnień, lecz najważniejszym zadaniem autorów jest pobudzenie debaty nad wartościami krajobrazu, prawnymi wyznacznikami tych wartości oraz sposobem wykorzystania zapisów prawnych w kształtowaniu jakości przestrzeni życia obecnych i przyszłych pokoleń.

2. Krajobraz i przesłanki do określania jego wartości w zapisach prawa polskiego

Orzekanie jakości krajobrazu wydaje się mieć szczególne znaczenie w planowaniu i zarządzaniu przestrzenią. Trafność wszelkich decyzji związanych z gospodarką przestrzenną zależna jest od dokładności rozpoznania aktualnego stanu krajobrazu, różnych elementów jego struktury i składników decydujących o jakości funkcjonowania krajobrazu w kontekście przyrodniczym, kulturowym, przestrzennym.

Możliwość poznania tak złożonego przedmiotu, jakim jest krajobraz, jego różnych cech i własności, wydaje się nasuwać potrzebę i konieczność sprecyzowania jednorodnych i adekwatnych miar, jednostek wyznaczających w sposób rzetelny aktualne wartości krajobrazu. Orzekanie o wartości krajobrazu nie po-

winno mieć charakteru autorskiego i odwoływać się wyłącznie do wrażliwości autora, do jego poczucia wartości estetycznych i etycznych. Orzekanie o jakości krajobrazu winno być orzeczeniem obiektywnym, przystającym w swej treści i formie do praktykowanego sposobu i zasad kształtowania krajobrazu – stąd też istotna rola prawna w formułowaniu wyznaczników wartości krajobrazu.

Zróznicowanie wykładni pojęcia krajobraz to zjawisko chyba powszechnie znane w środowisku zawodowym architektów krajobrazu, a to z racji kluczowego jego znaczenia dla tego zawodu, gdyż:

- stanowi podstawę do określania pola działań zawodowych;
- stanowi wyznacznik ideowy tej działalności;
- czy wreszcie określa punkt wyjścia (opis), jak i cel (formę końcową) dzieła, właściwego dla architektury krajobrazu.

Krajobraz, bez względu na sposób definiowania, stanowi przedmiot twórczej pracy architekta krajobrazu, a związany z tym proces transformacji krajobrazu jest różnie przez różnych autorów traktowany, zwłaszcza, że jest on przedmiotem różnych dziedzin i dyscyplin naukowych, a także przedmiotem różnych dziedzin praktycznego działania. W zależności od kontekstu krajobraz jest odmiennie definiowany, jednak można stwierdzić, iż każdorazowo konkretyzacje krajobrazu wiążą się z fizycznymi jego składnikami zarówno środowiska przyrodniczego jak i kulturowego.

W ustawodawstwie polskim trudno doszukać się wykładni prawnej pojęcia krajobraz. Kwerenda kilkudziesięciu aktów prawnych (zarówno ustaw, rozporządzeń, jak i różnego typu zarządzeń) wskazała, że pojęcie „krajobraz” pojawia się w różnych kontekstach, jednakże nie jest ono bliżej zdefiniowane. Podkreślić należy, iż w ustawodawstwie naszego kraju nie istnieje osobny dokument o mocy ustawy, który traktowałby o krajobrazie. Najbliższym w swej intencji do omawianej tu problematyki jest ustawa Prawo ochrony środowiska, gdzie w art. 3 pkt 39 zdefiniowane jest pojęcie środowiska które rozumiane jest jako „ogół elementów przyrodniczych, w tym także przekształconych w wyniku działalności człowieka, a w szczególności powierzchnia ziemi, kopaliny, wody, powietrze, zwierzęta i rośliny, krajobraz oraz klimat. Zarysowana wykładnia pojęcia „środowisko” wydaje się wskazywać, iż krajobraz rozumiany jest tu jako obraz powierzchni ziemi.

Wymóg określania jakości krajobrazu w Polsce wskazuje ustawa Prawo ochrony Środowiska powołując Państwowy Monitoring Środowiska, który według zapisów art. 26 ust.1, ma za zadanie uzyskiwanie na podstawie badań monitoringowych, informacji w zakresie:

- jakości powietrza,
- jakości wód śródlądowych powierzchniowych i podziemnych,
- jakości gleby,

- promieniowania jonizującego i pól elektromagnetycznych,
- stanu zasobów środowiska w tym lasów,
- rodzajów i ilości substancji lub energii wprowadzanych do powietrza, wód, gleby i ziemi,
- wytwarzania i gospodarowania odpadami.

Dane dotyczące w/w zakresu informacji zgodnie z brzmieniem art. 27 ust 1 cytowanej powyżej ustawy, zbierane są na podstawie:

- pomiarów dokonywanych przez organy administracji, obowiązane na podstawie ustawy do wykonywania badań monitoringowych,
- danych zbieranych w ramach statystyki publicznej, określanych corocznie w programach badań statystyki publicznej,
- informacji udostępnianych przez inne organy administracji,
- pomiarów stanu środowiska, wielkości i rodzajów emisji, a także ewidencji, do których prowadzenia obowiązane są podmioty z mocy prawa lub z mocy decyzji,
- innych niż wymienione w pkt 4 informacji, uzyskanych odpłatnie lub nieodpłatnie od podmiotów nie będących organami administracji.

Sposoby mierzenia wyszczególnionych cech krajobrazu określają odpowiednie akty prawne, a ich przegląd stanowi treść dalszego rozdziału. Rodzi się jednak pytanie: czy na-

kreślony w ustawie „Prawo ochrony środowiska” model orzekania wartości środowiska można utożsamiać z modelem orzekania o jakości krajobrazu?

3. Zapisy prawne wskazujące na możliwość określania wartości krajobrazu

Skojarzenie bliskości pojęć krajobrazu i środowiska pozwala, zdaniem autorów, na częściową i stosunkowo bogatą ocenę wartości krajobrazu. Jednak ocena ta w obecnej sytuacji prawnej może odnosić się wyłącznie do tych składników krajobrazu, które utożsamia się z elementami przyrodniczymi środowiska.

Przeprowadzone kwerendy prawne wykazały, iż w prawodawstwie polskim istnieją umocowane prawnie wyznaczniki wartości takich składników krajobrazu jak:

- kopaliny,
- gleby,
- wody,
- powietrze,
- rośliny,
- zwierzęta.

Zapisy ustawy „Prawo ochrony środowiska” wskazuje na możliwość występowania tych zasobów tak w stanie naturalnym, jak i przekształconych w wyniku działalności człowieka.

Poszukując wyznaczników wartości zasobów przyrodniczych środowiska, należy pamiętać o tym, że ich wartości mogą wynikać z cech naturalnych zasobów. W ustanowieniach „Prawa ochrony środowiska” stan naturalny środowiska wydaje się odnosić do pojęcia równowagi przyrodniczej. Można zatem stwierdzić, iż umocowanie prawne pojęcia równowagi przyrodniczej i środowiska wskazuje na to, że w obowiązującym prawie polskim wysoko ocenia się wartości naturalnych zasobów przyrodniczych. Wartość ta wydaje się nakreślać stan wzorcowy środowiska przyrodniczego uzasadniający ochronę zasobów przyrodniczych.

Przeciwieństwem stanu naturalnego wyznaczającego wartość naturalną zasobów przyrodniczych jest jego stan zanieczyszczony.

Można zatem powiedzieć, iż poprzez umocowania prawne pojęcia zanieczyszczenie w prawodawstwie polskim zauważona jest wartość utracona przyrodniczego zasobu środowiska. Wartość ta świadczy o naruszeniu czy uszkodzeniu danego zasobu.

Funkcjonowanie w rzeczywistości wartości utraconej jest skutkiem wykorzystywania wartości naturalnej zasobów przyrodniczych na potrzeby rozwoju społeczno-gospodarczego.

Wykorzystanie wartości naturalnej dla celów szeroko rozumianego rozwoju, wskazuje na wartości użytkowe zasobów przyrodniczych śro-

dowiska, której ślady można znaleźć w zapisach prawa polskiego.

Wartość naturalna, użytkowa i utracona to ściśle sprzężone ze sobą wartości, przechodzące jedna w drugą na kierunku od wartości naturalnej do utraconej. Tak ujęte wartości wydają się, zdaniem autorów, dobrze charakteryzować proces przemian w otaczającej nas rzeczywistości, jak również charakteryzować aktualną wartość krajobrazu i jego poszczególnych komponentów.

3.1. Prawne wyznaczniki wartości naturalnej krajobrazu

Wartość naturalną krajobrazu należy rozumieć jako taki zespół jego cech, które są nienaruszone lub względnie nienaruszone w stosunku do cech pierwotnych.

Kwerenda aktów prawnych związanych z ochroną i kształtowaniem krajobrazu pozwoliła na wyodrębnienie sześciu aktów prawnych, które w swych treściach zawierają przepisy w bezpośredni sposób odnoszące się do wartości naturalnej zasobów przyrodniczych krajobrazu. Są to:

- Ustawa z dnia 16 listopada 1991 o ochronie przyrody,
- Ustawa z dnia 18 lipca 2001 Prawo wodne,
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 czerwca 1965 r. w sprawie klasyfikacji gruntów,

- Rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 5 listopada 1991 r. w sprawie klasyfikacji wód i warunków, jakimi powinny odpowiadać ścieki wprowadzane do wód i ziemi,
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 11 września 2001 r. w sprawie określenia listy gatunków roślin rodzimych dziko występujących objętych ochroną gatunkową ścisłą i częściową oraz zakazów właściwych dla tych gatunków i odstępstw od tych zakazów
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 26 września 2001 r. w sprawie listy gatunków zwierząt rodzimych dziko występujących objętych ochroną gatunkową ścisłą i częściową oraz zakazów dla danych gatunków i odstępstw od tych zakazów.

Przytoczone powyżej przepisy wskazują, że tylko dla niektórych spośród wszystkich, zdefiniowanych w ustawie „Prawo ochrony środowiska”, zasobów przyrodniczych krajobrazu funkcjonują odpowiednie przepisy umożliwiające orzeczenie ich wartości naturalnej.

3.1.1. Kopaliny

Przesłanek do orzekania wartości naturalnej kopaliny poszukiwać można w ustawie o ochronie przyrody, która wskazuje obszary i obiekty, ze względu na swoją wartość obję-

tych ochroną. Jednym z nich są stanowiska dokumentacyjne przyrody nieożywionej. Ustawa definiuje je jako miejsca nie wyodrębniające się na powierzchni lub możliwe do udostępnienia, ważne pod względem naukowym i dydaktycznym, w których występują formacje geologiczne, nagromadzenia skamieniałości lub tworów mineralnych oraz fragmenty eksploatowanych i nieczynnych wyrobisk powierzchniowych i podziemnych. Objęcie ochroną wyżej wymienionych formacji geologicznych czy nagromadzeń skamieniałości może być prawnym wyznacznikiem wartości naturalnej danego obiektu.

3.1.2. Gleby

W analizowanych aktach prawnych nie odnaleziono treści, które w bezpośredni sposób traktowałyby o wartościach naturalnych gleb, jednakże w załączniku do Rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie klasyfikacji gruntów, można doszukać się informacji o cechach genetycznych gleb i ich występowaniu. Cechy te jednakże identyfikowane są pod względem przydatności gleb do prowadzenia upraw rolniczych, a także wysokości plonowania, wobec czego mogą być przydatne do określania wartości użytkowej gleb.

3.1.3. Wody

O wartości naturalnej wody traktuje Rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa w sprawie klasyfikacji wód oraz warunków, jakim winny odpowiadać ścieki wprowadzane do wód lub do ziemi. Rozporządzenie to ustala trójstopniową skalę czystości śródlądowych wód powierzchniowych. Zgodnie z zapisem § 1 ust 1 niniejszego rozporządzenia jedynie dwie pierwsze klasy wskazują na walory naturalne wód. Wody zaliczone do pierwszej klasy czystości to takie, które nadają się do bytowania w warunkach naturalnych ryb łososiowatych, natomiast wody zaliczone do drugiej klasy czystości nadają się do bytowania w warunkach naturalnych innych ryb niż łososiowate.

O stopniu naturalności wód świadczyć może również brak substancji zanieczyszczających je. Woda „naturalna”, czysta, to zatem taka dla której nie zostały przekroczone dopuszczalne wartości stężeń zanieczyszczeń, o których mowa w podrozdziale 3.3.3 niniejszego artykułu, dotyczącym wartości utraconej wody.

3.1.4. Powietrze

O walorach naturalnych powietrza, podobnie jak w przypadku wód, świadczyć może brak zanieczyszczeń powietrza, o których mowa w podrozdziale 3.3.4 mówiącym o wartości utraconej powietrza.

3.1.5. Rośliny

Zapisów prawa, dotyczących wartości naturalnej świata roślin, szukać należy w ustawie o ochronie przyrody. Ustawa ta wskazując cele ochrony gatunkowej, podkreśla w art. 27 ust.1, że ochroną tą należy objąć gatunki dziko występujące, a więc takie, które rosną w stanie naturalnym.

Gatunki, o których mowa powyżej wymienione są w Rozporządzeniu Ministra Środowiska w sprawie określenia listy gatunków roślin rodzimych dziko występujących objętych ochroną gatunkową ścisłą i częściową oraz zakazów właściwych dla tych gatunków i odstępstw od tych zakazów.

Wymienione w powyższym rozporządzeniu gatunki należy uznać za najbardziej cenne gatunki flory rodzimej. Podkreślić należy, że gatunki te wymienione są w rozporządzeniu w dwóch grupach: gatunki objęte ochroną ścisłą i gatunki objęte ochroną częściową. Zapis ten wskazuje na to, że wśród gatunków flory rodzimej należy odnaleźć te najcenniejsze – objęte ochroną ścisłą, te mniej cenne objęte ochroną częściową, wreszcie te stanowiące największą grupę, które nie są wymienione w tym rozporządzeniu.

Cytowana już ustawa o ochronie przyrody w artykule 28 wskazuje na to, że cenne okazy świata roślin, to znaczy „sędziwe i okazałych rozmiarów drzewa i krzewy gatunków rodzimych lub obcych” mogą być objęte ochroną w formie pomnika

przyrody. Objęcie taką formą ochrony, podobnie jak w przypadku kopalin, może być prawnym wyznacznikiem wartości naturalnej danego okazu świata roślin.

3.1.6. Zwierzęta

Podobnie jak w przypadku świata roślin, za najcenniejsze gatunki fauny rodzimej uznać można te, które objęte są ochroną gatunkową. Wykaz tych gatunków zawiera Rozporządzenie Ministra Środowiska w sprawie listy gatunków zwierząt rodzimych dziko występujących objętych ochroną gatunkową ścisłą i częściową oraz zakazów dla danych gatunków i odstępstw od tych zakazów

3.2. Prawne wyznaczniki wartości użytkowej krajobrazu

Wartość użytkową zasobu przyrodniczego krajobrazu tworzą takie jego cechy, które wskazują na możliwość ich gospodarczego lub społecznego wykorzystania.

Analizując akty prawne pod tym kątem, wyodrębniono dwanaście aktów prawnych, które w swych treściach zawierają przypisy dotyczące wartości użytkowej zasobów środowiska, są to:

- Ustawa z dnia 4 lutego 1984 r. Prawo geologiczne i górnicze,
- Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach,
- Ustawa z dnia 12 lipca 1995 r. o ochronie roślin uprawnych,

- Ustawa z dnia 21 grudnia 2000 r. o żegludze śródlądowej,
- Ustawa z dnia 18 lipca 2001 r. Prawo wodne,
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 czerwca 1956 r. w sprawie klasyfikacji gruntów,
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 5 sierpnia 1977 r. w sprawie granic wód, linii brzegu oraz klas wód śródlądowych żeglownych,
- Rozporządzenie Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 5 listopada 1991 r. w sprawie klasyfikacji wód i warunków, jakim powinny odpowiadać ścieki wprowadzane do wód i ziemi,
- Rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 18 sierpnia 1993 r. w sprawie grzybów jadalnych, wymagań technologicznych i ich przetwarzania i obrotu oraz nadawania uprawnień w zakresie grzyboznawstwa,
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 10 kwietnia 2001 r. w sprawie ustalenia listy gatunków zwierząt łownych oraz okresów polowań na te zwierzęta,
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 marca 2002 r. w sprawie określenia taryf, wzoru wniosku o zatwierdzenie taryf oraz warunków rozliczeń za zbiorowe zaopatrzenie w wodę i zbiorowe odprowadzanie ścieków,
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 12 marca 2002 r. w sprawie określenia taryf, wzoru wniosku o zatwierdzenie taryf oraz warunków rozliczeń za zbiorowe zaopatrzenie w wodę i zbiorowe odprowadzanie ścieków,

wiska z dnia 29 marca 2002 r. w sprawie należności za korzystanie ze śródlądowych dróg wodnych oraz urządzeń wodnych.

3.2.1. Kopaliny

W zapisach prawa polskiego brak jest jednoznacznych wyznaczników wartości użytkowej kopaliny, jednakże w zapisach ustawy Prawo geologiczne i górnicze zdefiniowane jest pojęcie złoża kopaliny. Według zapisów powyższej ustawy złożem kopaliny jest takie naturalne zgromadzenie minerałów i skał oraz innych substancji stałych gazowych i ciekłych, których wydobycie może przynieść korzyść gospodarczą,

Zapis ten świadczy o tym, że aby dana kopalina miała wartość użytkową, musi występować w większej ilości, która może przynieść określone korzyści materialne.

3.2.2. Gleby

Jak wspomniano w rozdziale dotyczącym wartości naturalnej gleb, o ich wartości użytkowej traktuje załącznik do Rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie klasyfikacji gruntów. W załączniku tym przedstawione są zasady systemu klasyfikacji gruntów ornych, użytków zielonych i użytków pod lasami.

Klasyfikacja ta zawiera opis cech genetycznych gleb, a także wskazuje na preferowane rodzaje upraw dla każdej z wyróżnionych klas.

3.2.3. Wody

Przepisów dotyczących wartości użytkowej wód poszukiwać należy między innymi w Ustawie „Prawo wodne”, w Rozporządzeniu Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa w sprawie klasyfikacji wód i warunków, jakim powinny odpowiadać ścieki wprowadzane do wód i ziemi, a także w Ustawie o żegludze śródlądowej oraz w Rozporządzeniu Rady Ministrów w sprawie granic wód, linii brzegowych, urządzeń nad wodami oraz klas wód śródlądowych żeglownych.

Przepisy ogólne ustawy „Prawo wodne” wskazują w bezpośredni sposób na możliwości wykorzystania zasobów wodnych, między innymi do zaopatrzenia ludności w wodę pitną, zapewnienia wody dla potrzeb rolnictwa i przemysłu, zaspokojenia potrzeb w zakresie sportu, turystyki i rekreacji, a także do tworzenia warunków dla energetycznego, transportowego oraz rybackiego wykorzystania wód. Towarzyszące ustawie Rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa w sprawie klasyfikacji wód i warunków, jakim powinny odpowiadać ścieki wprowadzane do wód i ziemi zawiera trzystopniową klasyfikację czystości śródlądowych wód powierzchniowych wraz z określeniem przydatności poszczególnych klas dla celów, o których była mowa powyżej.

Parametry fizykochemiczne wód, należących do poszczególnych klas czystości zawiera załącznik do niniejszego rozporządzenia, w którym określone są wartości wskaźników zanieczyszczeń śródlądowych wód powierzchniowych.

Przepisy Ustawy o żegludze śródlądowej oraz Rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie granic wód, linii brzegowych, urządzeń nad wodami oraz klas wód śródlądowych żeglownych wskazują na jeszcze jeden aspekt użytkowy wód, mianowicie na możliwość ich wykorzystania żeglownego.

Ustawa o żegludze śródlądowej, w art. 42 określa zasady klasyfikacji śródlądowych dróg wodnych. Zgodnie z tymi zasadami klasę drogi wodnej określa się maksymalnymi parametrami statków, jakie mogą być dopuszczone do żeglugi oraz wielkością minimalnego prześwitu pod mostami, rurociągami i innymi urządzeniami krzyżującymi się z drogą wodną.

Zapisy ustawy dopowiada Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie granic wód, linii brzegu, urządzeń nad wodami oraz klas wód śródlądowych żeglownych, którego załącznik nr 2 zawiera spis śródlądowych wód żeglownych.

Wydane w marcu 2002 roku rozporządzenia wykonawcze do ustawy „Prawo wodne” określające między innymi taryfy opłat za zbiorowe zaopatrzenie w wodę oraz ustawy o żegludze śródlądowej w spra-

wie należności za korzystanie ze śródłądowych dróg wodnych wskazują na jeszcze jeden sposób określania wartości użytkowej wód – poprzez wyrażenie ich wartości pieniężnej.

3.2.4. Powietrze

Według rozpoznania autorów, w przepisach prawa polskiego, które związane są z ochroną i kształtowaniem krajobrazu, brak jest zapisów, które wskazywałyby na istnienie wartości użytkowej powietrza.

3.2.5. Rośliny

Przepisów dotyczących wartości użytkowej roślin doszukać można się w czterech aktach prawnych. Jednym z nich jest Ustawa o ochronie roślin uprawnych. Chociaż w jej zapisach brak jest odniesień do jakichkolwiek wyznaczników wartości użytkowej roślin, to wskazuje ona na istnienie roślin wykorzystywanych gospodarczo.

Przepisem, który wprost wskazuje na mierniki jakości wartości użytkowej świata roślin jest ustawa o lasach. Według niniejszej ustawy miernikiem jakości drzewostanu w lasach jest między innymi klasa bonitacji drzewostanu. Według art. 6 ust 1. pkt. 2 klasa bonitacji drzewostanu to wskaźnik możliwości produkcyjnej siedliska leśnego i drzewostanu

Innym aktem prawnym, który wskazuje na wartość użytkową świata roślinnego jest Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecz-

nej w sprawie wykazu grzybów jadalnych, wymagań technologicznych ich przetwarzania i obrotu oraz nadawania uprawnień w zakresie grzyboznawstwa. W rozporządzeniu tym ustala się wykaz grzybów jadalnych. Grzyby wymienione w niniejszym rozporządzeniu dopuszczone są do sprzedaży i produkcji przetworów grzybowych.

3.2.6. Zwierzęta

Przepisy dotyczące wartości użytkowej świata zwierząt zawarte są w Rozporządzeniu Ministra Środowiska z dnia 10 kwietnia 2001 r. w sprawie ustalenia listy gatunków zwierząt łownych oraz określenia okresu polowań na te zwierzęta. W rozporządzeniu tym w §1 ustala się listę gatunków zwierząt łownych.

Przepisów wskazujących na wartość użytkową zwierząt można by się także dopatrzeć w przepisach związanych z hodowlą zwierząt gospodarskich. Przepisy te jednakże w tym artykule zostały pominięte ze względu na antropogeniczność zasobu jakim są zwierzęta domowe.

3.3. Prawne wyznaczniki wartości utraconej krajobrazu

Wartość utracona zasobu przyrodniczego krajobrazu wyznacza trwałe lub względnie trwałe naruszenie, zniszczenie, lub uszkodzenie cech pierwotnych gleby, wody, powietrza.

Aktualnie obowiązujące przepisy prawa związane z zagadnieniami ochrony krajobrazu w dość znacznej swej części odnoszą się do wartości utraconej zasobów przyrodniczych środowiska, a według przeprowadzonych przez autorów kwerend zbiór ten tworzą następujące akty prawne:

- Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. prawo geologiczne i górnicze,
- Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych,
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 1995 r. w sprawie zasad i trybu ustaleń kar pieniężnych za naruszenie warunków, jakim powinny podlegać ścieki wprowadzane do wód lub do ziemi, oraz współczynników różniących wysokość kar pieniężnych,
- Rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnych z dnia 17 marca 1997 r. w sprawie wysokości ekwiwalentu za zwierzynę bezprawnie pozyskaną,
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 grudnia 1997 r. w sprawie opłat za wprowadzenie substancji zanieczyszczających do powietrza oraz za usuwanie drzew lub krzewów,
- Rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnych z dnia 11 sierpnia 1998 r. w sprawie szczegółowych zasad ochrony przed promieniowaniem szkodliwym dla ludzi i środowiska, dopuszczalnych po-

ziomów promieniowania, jakie mogą występować w środowisku, oraz wymagań obowiązujących przy wykonywaniu pomiarów kontrolnych promieniowania,

- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 grudnia 1998 r. w sprawie kar pieniężnych za naruszenie wymagań ochrony środowiska oraz rejestru decyzji dotyczących tych kar,
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 grudnia 2001 r. w sprawie wysokości jednostkowych stawek kar za przekroczenie warunków wprowadzania ścieków do wód lub do ziemi,
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 stycznia 2002 r. w sprawie progowych poziomów hałasu
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 6 czerwca 2002 r. w sprawie dopuszczalnych poziomów niektórych substancji w powietrzu, alarmowych poziomów niektórych substancji w powietrzu oraz tolerancji dla dopuszczalnych poziomów niektórych substancji
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie jednorazowego odškodowania za przedwczesny wyręb drzewostanu,

Zamieszczony powyżej wykaz wskazuje, iż w odniesieniu do większości zasobów przyrodniczych krajobrazu zostały wydane akty prawne, które w różny sposób określają,

czy też pozwalają na określenie ich wartości utraconej.

3.3.1. Kopaliny

Na możliwość oszacowania wartości utraconej kopaliny, choć nie w bezpośredni sposób, wskazywać mogą zapisy ustawy Prawo geologiczne i górnicze w dziale poświęconym wynagrodzeniu za ustanowienie użytkownika górniczego. Zgodnie z art. 84 przedsiębiorca wydobywający kopalinę uiszcza opłatę eksploatacyjną w zależności od rodzaju i ilości wydobytej kopaliny.

3.3.2. Gleby

Podobnie jak w przypadku kopaliny, według rozpoznania autorów, brak jest w prawodawstwie polskim bezpośrednich odniesień, które wskazywałyby na możliwość określenia wartości utraconej gleb. Nie mniej jednak w przedmiotowym zakresie można doszukać się pewnych zapisów w ustawie o ochronie gruntów rolnych i leśnych. Artykuł 3 niniejszej ustawy wskazuje na cele ochrony gruntów rolnych i leśnych, jednym z nich jest ograniczanie ich przeznaczenia na inne cele, a także zapobieganie ich dewastacji, degradacji oraz poprawianiu ich wartości użytkowej i zapobieganiu obniżania wartości produkcyjnej.

Potwierdzeniem istnienia wartości utraconej gruntów jest określenie w tejże ustawie ekwiwalentów pieniężnych za wyłączenie z produkcji rolnej czy leśnej.

3.3.3. Wody

Kolejnym potwierdzeniem w zapisach prawnych wartości utraconej jest Rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa w sprawie klasyfikacji wód oraz warunków, jakim powinny odpowiadać ścieki wprowadzane do wód lub do ziemi, w rozporządzeniu tym zawarte są wartości wskaźników właściwych dla poszczególnych klas czystości wód śródlądowych. Wartości wskaźników przekraczających wartości odpowiednich dla klasy III oznaczają istnienie wód pozaklasowych, a zatem wartości utraconej w stosunku do tego zasobu.

Innym świadectwem istnienia wartości utraconej wody są ścieki, o których mowa w dalszej części wspomnianego wyżej rozporządzenia. W załączniku drugim do tego rozporządzenia wymienione są wskaźniki zanieczyszczeń wód, ich jednostki (miary), a także graniczne wartości tych wskaźników.

Nadmienić należy, iż w prawodawstwie polskim istnieje wiele innych przepisów wskazujących na pogarszanie się stanu wód, chociażby przepisy dotyczące środków ochrony roślin, wykorzystywania ścieków w rolnictwie, czy problemów ścieków komunalnych – zagadnienia te wydają się być silnie związane z prawnym aspektem gospodarki ściekami czy gospodarki wodno-ściekowej, np. Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie wysokości jednostkowych

stawek kar za przekroczenie warunków wprowadzania ścieków do wód lub do ziemi.

3.3.4. Powietrze

Przegląd aktualnie obowiązujących aktów prawnych dotyczących ochrony krajobrazu w Polsce, wskazuje na stosunkowo szerokie traktowanie wartości utraconej odniesionej do „powietrza”. Omawiając zatem stan tego zasobu, należało by wspomnieć, że sprawa konkretnych zapisów prawnych traktuje nie tylko o substancjach zanieczyszczających w powietrzu, ale także o hałasie i szkodliwym promieniowaniu.

Zauważenie szkodliwości promieniowania w środowisku życia to, można powiedzieć „młody dział” sozologii, jednak w prawodawstwie polskim znalazł już swe „odbicie”. Rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa w sprawie szczególnych zasad ochrony przed promieniowaniem szkodliwym dla ludzi i środowiska, dopuszczalnych poziomów promieniowania, jaki mogą wystąpić w środowisku, oraz wymagań obowiązujących przy wykonywaniu pomiarów kontrolnych promieniowania, określa w załączniku dopuszczalne poziomy elektromagnetycznego promieniowania niejonizującego. Wydaje się, że intencją tego przepisu prócz określenia granicznych poziomów promieniowania jest uruchomienie przedmiotowego monitoringu, którego rezultaty będzie można

wykorzystać tak w dalszych badaniach nad szkodliwością tego promieniowania, jak i korygowania przepisów z tego zakresu.

Hałas, to kolejny element charakterystyki, szeroko rozumianego zasobu naturalnego, jakim jest „powietrze”. Hałas rozchodzący się w powietrzu to kolejny wymiar wartości utraconej, jaką jest cisza. Rozporządzenie Ministra Środowiska w sprawie progowych poziomów hałasu określa zasady kształtowania klimatu akustycznego. Przekroczenie wartości natężenia hałasu na wskazanym przeznaczeniu, we wskazanych porach doby, wydaje się definiować wartość utraconą. Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie kar pieniężnych za naruszanie wymagań ochrony środowiska oraz rejestru decyzji dotyczących tych kar, ustala ich wysokość.

Omawiając uszkodzenia, szeroko rozumianego zasobu jakim jest powietrze, należy wspomnieć również o substancjach je zanieczyszczających, o których traktuje między innymi Rozporządzenie Ministra Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa w sprawie dopuszczalnych poziomów niektórych substancji w powietrzu oraz tolerancji dla dopuszczalnych poziomów niektórych substancji.

Przekroczenie rodzaju i ilości substancji dopuszczonych do wprowadzenia do powietrza skutkuje odpowiednimi karami pieniężnymi, o czym traktuje Rozporządzenie

Rady Ministrów w sprawie kar pieniężnych za naruszenie wymagań ochrony środowiska oraz rejestru decyzji dotyczących tych kar. Zapisy tego Rozporządzenia wskazują na możliwość oszacowania wartości utraconej powietrza.

3.3.5. Rośliny

Wartości utracone w odniesieniu do świata roślin to według przeprowadzonych analiz prawa polskiego:

- przedwczesny wyrąb lasu,
- zniszczenie terenu zieleni, krzewów, drzew.

W każdym przypadku odpowiednie akty prawne ustalają odszkodowania pieniężne. O wysokości odszkodowania za przedwczesny wyrąb lasu jest mowa w Ustawie o ochronie gruntów rolnych i leśnych. Wysokość jednorazowego odszkodowania za przedwczesny wyrąb drzewostanu stanowi różnicę pomiędzy spodziewaną wartością drzewostanu w wieku rębności, a wartością w chwili jego wyrębu. W drzewostanach młodszych, w których nie można pozyskać sortymentów rębnych, odszkodowanie to stanowi wartość kosztów poniesionych na założenie i pielęgnację drzewostanu.

Powyższy zapis wskazuje na możliwość precyzyjnego obliczania wartości utraconej, której miernikiem są pieniądze.

Podobnie kształtuje się sytuacja w przypadku usuwania drzew, o czym stanowi Rozporządzenie

Rady Ministrów w sprawie opłat za wprowadzanie substancji zanieczyszczających do powietrza oraz za usuwanie drzew lub krzewów. Opłaty za usuwanie drzew i krzewów nalicza się w zależności od gatunku i rozmiaru (pierśnicy) drzewa.

Prócz opłat za usuwanie drzew, polskie prawo stanowi o wysokości kar pieniężnych w przypadku samowolnego ich usunięcia (Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie kar pieniężnych za naruszenie wymagań ochrony środowiska oraz rejestru decyzji dotyczących tych kar).

Wydaje się, iż przytoczone powyżej przepisy w pełni potwierdzają istnienie wartości utraconej w odniesieniu do świata roślin.

3.3.6. Zwierzęta

O wartości utraconej przedstawicieli świata zwierząt świadczą zapisy rozporządzenia Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa w sprawie ekwiwalentu za zwierzynę bezprawnie uzyskaną. Zwierzyna bezprawnie pozyskana, to w myśl przepisów Ustawy :Prawo łowieckie”, taka zwierzyna, która została pozyskana poza polowaniami i odłowami.

Zgodnie z przepisami wyżej cytowanego rozporządzenia za bezprawne pozyskanie zwierzyny ustala się ekwiwalent pieniężny.

4. Sposoby określania wartości krajobrazu zawarte w prawie polskim

Założony sposób analizy przepisów prawa polskiego wskazuje, iż najslabiej definiowana jest wartość naturalna. Wartość ta wydaje się być orzekana na sposób „negatywny”, to znaczy jeśli któryś z rozpatrywanych zasobów nie przekracza dopuszczalnych stężeń skażenia, zanieczyszczenia wskazujących na jego ewidentną dewastację czy degenerację to sytuację tę można by w świetle prawa uznać nie tylko za zadowalającą, a zasób za posiadający wartość naturalną.

Na straży wartości naturalnej wydaje się stać wartość użytkowa. Wartość ta zdaje się być szerzej i wyraźniej potraktowana w aktualnie obowiązujących przepisach prawa polskiego. Zapisy w tym względzie mają postać złożoną i zawierają wykaz istotnych cech „nawiązujących do archetypu pierwotności” lub naturalności, przy czym dobór tych cech wynika z popytu na ich gospodarcze wykorzystanie. Przepisy te zawierają także orzeczenie wprost o wartości użytkowej zasobu.

Wartość użytkowa zasobów przyrodniczych krajobrazu najczęściej orzekana jest w analizowanych aktach przepisów prawa polskiego poprzez „klasy” użyteczności, gdzie klasa I to na ogół ta, którą charakteryzują najwyższe walory użytkowe.

Klasy użyteczności rozumiane są na ogół jako rozsortowane zespoły wybranych cech zasobów przyrodniczych krajobrazu do określonego wykorzystania w celach produkcyjnych czy szerzej mówiąc gospodarczych.

Ostatnią, spośród zidentyfikowanych przez autorów wartości, służącą przeanalizowaniu zakresu stanowienia prawa polskiego w przedmiotowym zakresie, jest wartość utracona. Zdaniem autorów prawne wyznaczniki tej wartości są relatywnie najobfitsze w prawie polskim i bez wątplenia najczytelniejsze. Analizując treść zapisów prawnych, charakteryzujących tę wartość można powiedzieć, iż koncentrują się w zasadzie na określeniu ekwiwalentów pieniężnych bądź kar za naruszenie stanu krajobrazu.

Prawne wyznaczniki wartości przyrodniczych zasobów środowiska w wektorowym ujęciu tych wartości określane są w przepisach prawnych w odniesieniu do:

- wartości naturalnej poprzez: bioindykatory i relikty,
- wartości użytkowej poprzez klasy użyteczności,
- wartości utraconej poprzez wysokość kar pieniężnych.

Każdy z wyznaczników, czy mierników omawianych wartości posiłkuje się osobnym zestawem wskaźników, wyrażanych w zależności od specyfiki charakteryzowanego zasobu i jego właściwości, odpowiednimi jednostkami (miarami).

Uczytelnienie zapisów dotyczących tychże wartości, a zwłaszcza wartości naturalnej mogłoby się przyczynić do skuteczniejszego tworzenia ładu przestrzennego, za miernik którego powszechnie uznaje się praktyczne poszanowanie wartości zasobów środowiska przyrodniczego. Rola przepisów prawnych wydaje się być, na obecnym poziomie rozwoju cywilizacyjnego nie do przecenienia.

5. Literatura

5.1. Ustawy

1. Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach (tekst jednolity Dz. U. 2000 r. Nr 56, poz. 679 zm.: 00r. Nr 86, poz. 958, Nr. 120, poz. 1268; 01 r. Nr 100, poz. 1085, Nr 110, poz. 1189, Nr 145, poz. 1623; 02 r. Nr 25, poz. 253);
2. Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody (tekst jednolity Dz. U. 2001 r. Nr 99, poz. 1079, zm.: 01 r. Nr 100, poz. 1085; Nr 110, poz. 1189; Nr 145, poz. 1623);
3. Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. Prawo geologiczne i górnicze (Dz. U. 1994 r. Nr 27, poz. 96; zm.: 95 r. Nr 16 poz. 78; 96 r. Nr. 106, poz. 496; 97 r. Nr 88, poz. 554, Nr 111, poz. 741, Nr 115, poz. 741, poz. 133, poz. 885, 98 r. Nr 106, poz. 668; 99 r. Nr. 101, poz. 1178; 00 r. Nr 43, poz. 489, Nr 109, poz. 1157, Nr 120, poz. 1268; 01 r. Nr 100, poz. 1085, Nr. 106, poz. 1149, Nr 110, poz. 1190,

Nr 115, poz. 1229, Nr 154, poz. 1800; 02 r. Nr 117, poz. 1007);

4. Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (Dz. U. 1995 r. Nr 16, poz. 78; zm.: 97r. Nr 60, poz. 370, Nr 80 poz. 505, Nr 160, poz. 1079; 98r. Nr 106, poz. 668; 00 r. Nr 12 poz. 136, Nr 120, poz. 1268; 01 r. Nr 100, poz. 1085)
5. Ustawa z dnia 12 lipca 1995 r. o ochronie roślin uprawnych (tekst jednolity Dz. U. 1999 r. Nr 66, poz. 751; zm.: 99 r. Nr 101, poz. 1178; 01 r. Nr 22, poz. 248, Nr 76, poz. 811, Nr 100, poz. 1085; 02 r. Nr 25, poz. 248);

6. Ustawa z dnia 13 października 1995 r. Prawo łowieckie (tekst jednolity Dz. U. 2002 r. Nr 42, poz. 372);

7. Ustawa z dnia 21 grudnia 2000 r. o żegludze śródlądowej (Dz. U. 2001 r. Nr 5, poz. 43; zm.: 01 r. Nr 100, poz. 1085, Nr 115, poz. 1229);

8. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. 2001 r. Nr 62, poz. 627; zm.: 01 r. Nr 115, poz. 1229; 02 r. Nr 74, poz. 676);

9. Ustawa z dnia 18 lipca 2001 r. Prawo wodne (Dz. U. 2001 r. Nr 115, poz. 1229; zm.: 01 r. Nr 154, poz. 1803);

5.2. Rozporządzenia

10. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 czerwca 1956 r. w sprawie klasyfikacji gruntów (Dz. U. 1956 r. Nr 19, poz. 97; z.: 57r. Nr 5 poz. 21; 72r. Nr 49, poz. 317);

11. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 5 sierpnia 1977 r. w sprawie granic wód, linii brzegu, urządzeń nad wodami oraz klas wód śródlądowych żeglownych (Dz. U. 1977 r. Nr 26, poz. 110, zm.: 82 r. Nr 29, poz. 203; 94 r. Nr 98, poz. 477; 01 r. Nr 106, poz. 1151);

12. Rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 5 listopada 1991 r. w sprawie klasyfikacji wód oraz warunków, jakim powinny odpowiadać ścieki wprowadzane do wód lub do ziemi (Dz. U. 1991 r. Nr 116, poz. 503)

13. Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 18 sierpnia 1993 r. w sprawie wykazu grzybów jadalnych, wymagań technologicznych ich przetwarzania i obrotu oraz nadawania uprawnień w zakresie grzyboznawstwa (Dz. U. 1993 r. Nr 79, poz. 374; zm.: 96 r. Nr 12, poz. 73);

14. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 grudnia 1993 r. w sprawie opłat za szczególne korzystanie z wód i urządzeń wodnych (Dz. U. 1993 r. Nr 133, poz. 637, zm.: 94r. Nr 140, poz. 773; 95 r. Nr 153, poz. 776; 96 r. Nr 156, poz. 783; 97 r. Nr 160, poz. 1089; 98 r. Nr 162, poz. 1127; 99 r. Nr 45, poz. 442, Nr 110, poz. 1262; 00r. Nr 120, poz. 1287);

15. Rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 17 marca 1997 r. w sprawie wysokości ekwiwalentu za zwierzynę bezprawnie pozyskaną (Dz. U. 1997 r. Nr 30, poz. 170);

16. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 grudnia 1997 r. w sprawie opłat za wprowadzanie substancji zanieczyszczających do powietrza oraz za usuwanie drzew lub krzewów (Dz. U. 1997 r. Nr 162, poz. 1117; zm.: 98 r. Nr 162, poz. 1129; 99 r. Nr 110, poz. 1261, 00 r. Nr 120, poz. 1288);

17. Rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 11 sierpnia 1998 r. w sprawie szczegółowych zasad ochrony przed promieniowaniem szkodliwym dla ludzi i środowiska, dopuszczalnych poziomów promieniowania, jakie mogą występować w środowisku, oraz wymagań obowiązujących przy wykonywaniu pomiarów kontrolnych promieniowania (Dz. U. 1998 r. Nr 107, poz. 676);

18. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 grudnia 1998 r. w sprawie kar pieniężnych za naruszenie wymagań ochrony środowiska oraz rejestru decyzji dotyczących tych kar (Dz. U. 1998 r. Nr 162, poz. 1138);

19. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 10 kwietnia 2001 r. w sprawie ustalenia listy gatunków łownych oraz określenia okresów polowań na te zwierzęta (Dz. U. 2001 r. Nr 43, poz. 488);

20. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 11 września 2001 r. w sprawie określenia listy gatunków roślin rodzimych dziko występujących objętych ochroną gatunkową ścisłą i częściową oraz zakazów wła-

ściwych dla tych gatunków i odstępstw od tych zakazów (Dz. U. 2001 r. Nr 106, poz. 1176);

21. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 26 września 2001 r. w sprawie listy gatunków zwierząt rodzimych dziko występujących objętych ochroną gatunkową ścisłą i częściową oraz zakazów dla danych gatunków i odstępstw od tych zakazów (Dz. U. 2001 r. Nr 130, poz. 1456);

22. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 października 2001 r. w sprawie opłat za korzystanie ze środowiska (Dz. U. 2001 r. Nr 130, poz. 1453; zm.: 2001 r. Nr 151, poz. 1703);

23. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 grudnia 2001 r. w sprawie wysokości jednostkowych stawek kar za przekroczenie warunków wprowadzania ścieków do wód lub do ziemi (Dz. U. 2001 r. Nr 146, poz. 1640);

24. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 stycznia 2002 r. w sprawie progowych poziomów hałasu (Dz. U. 2002 r. Nr 8, poz. 81);

25. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 marca 2002 r. w sprawie określenia taryf, wzoru wniosku o zatwierdzenie taryf oraz warunków rozliczeń za zbiorowe zaopatrzenie w wodę i zbiorowe odprowadzanie ścieków (Dz. U. 2002 r. Nr 26, poz. 257);

26. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 29 marca 2002 r. w sprawie należności za korzystanie ze śró-

dładowych dróg wodnych oraz urządzeń wodnych (Dz. U. 2002 r. Nr 55, poz. 494);

27. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 6 czerwca 2002 r. w sprawie dopuszczalnych poziomów niektórych substancji w powietrzu, alarmowych poziomów niektórych substancji w powietrzu oraz tolerancji dla dopuszczalnych poziomów niektórych substancji (Dz. U. 2002 r. Nr 87, poz. 796);

28. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie jednorazowego odszkodowania za przedwczesny wyręb drzewostanu (Dz. U. 2002 r. Nr 99, poz. 905).

Renata Giedych, Marek Szumański

Katedra Architektury Krajobrazu, Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego

Department of Landscape Architecture, Faculty of Horticulture and Landscape Architecture